

Şehirdeki Şeytan: “Underclass” Kavramının İcadı¹

Gökçe Nur Şafak, Aksaray Üniversitesi

ORCID: 0000-0003-3531-9698

E-Posta: gokcenursafak@aksaray.edu.tr

“1970’lerin sonunda yeni bir toplumsal hayvan Amerikan kent sahnesine çıktı ve kısa sürede vatandaşlarda korku ve tiksinti uyandırdı; kamu görevlileri arasında (giderek) artan endişelere neden oldu. Bu hayvanın keşfi ciddi bir medya tsunamisini tetikledi... Meclis oturumları, akademik konferanslar düzenlendi; ciltlerce bilimsel yazılar ve popüler anlatım hızla yayıldı” (Wacquant, 2024: 27).

Loïc Wacquant’ın “The Invention of The ‘Underclass’: A Study in the Politics of Knowledge” adıyla 2022 yılında Polity Press tarafından yayımlanan eseri, “Şehirdeki Şeytan: Underclass Kavramının İcadı” adıyla Oğuz Güreker tarafından Türkçeye çevrilerek İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları tarafından 2024 yılında yayımlanmıştır. Kitabın çevireni Güreker ile çeviri editörü Nazlı Ökten, kaleme aldıkları “Sunuş”ta ‘underclass’ kavramını Türkçeleştirmemelerinin nedenlerini; kitabın muhtevasını oluşturan bu kavramın yazar tarafından sözdizimsel ve semantik çözümlemeye tabi tutulması, kitabın Fransızca ve İngilizce baskılarında da sözcüğün olduğu gibi bırakılması ve Türkçe literatürde kavramın tartışmaya zayıf bir biçimde açılmış olması olarak sıralamışlardır (Wacquant, 2024: xiii).² Bu kitap incelemesinde de kavram, ‘underclass’ olarak kullanılmaktadır.

İleri marjinallik, prekarya, (hiper)getto(laşma), bölgesel damgalama gibi kavramlar ekseninde özelde yoksulluk, genelde ise kent sosyolojisi alanında çalışmalar yürüten bir akademisyen olan Loïc Wacquant “Amerika’nın sosyal biliminin.... masalı”, “bilimsel mit” ve “sahte kavram” olarak nitelediği ‘underclass’ı incelediği eserini Pierre Bourdieu’nün “alan teorisi” ve epistemolojik düşünümüllüğü ile Reinhart Koselleck’in “Kavramlar Tarihi” çalışmasının kesişimine dayandırmaktadır (2009: xv, xvi, 1-2, 4).³ Her iki düşünürün yaklaşımlarının bir terkibi ise Wacquant’ın “yapısal yorumsamacılık” olarak nitelendirdiği yaklaşım aracılığıyla ‘underclass’ın hem metinsel/söylemsel hem de pratik bağlamlarda incelenmesini olanaklı kılmaktadır (2024: 5). Koselleck’in dolaşıma giren kavramların daha başlangıçta bir “anlamsal yük”e sahip olduğu ve kavram çiftlerindeki asimetrik karşıtlıkların *ötekini susturmaya* yarayan bir “biz” kavramsallaştırması inşa ettiği argümanlarından hareketle (akt. Wacquant, 2024: 4, 5, 43), Wacquant ‘underclass’ın başlı başına bir “ilmi şeytan çıkarma” olduğunu öne sürmektedir (2024: xv).

Wacquant, kitabın “Girizgâh” bölümünde, kavramın tarihini, kullanım biçimlerini ve tarihsel öncüllerini kısaca ele almaktadır. 1970’li yıllarda doğan ve 1990’lı yılların sonlarına dek gündemde kalan ‘underclass’ kavramı yazara göre üç biçimde kullanılabilir (Wacquant, 2024: 1). Wacquant’ın tasnifiyle, ‘underclass’ ilk olarak Gunnar Myrdal’ın görüşlerini özetleyen *a) yapısal kavrayış* çerçevesinde, *b)* ikinci olarak araştırmacıların ve düşünce kuruluşlarının benimsediği *davranışçı kavrayış* çerçevesinde ve son olarak da *c)* William Julius Wilson’ın mahallenin rolünü vurguladığı *yeni çevresel kavrayış* çerçevesinde yorumlanan bir kavram olarak öne çıkmaktadır (2024: 3). Wacquant’ın “Bermuda Şeytan Üçgeni” olarak nitelendirdiği bu üç kavrayış bir arada “kast, sınıf ve devletin metropolde oluşturduğu tarihsel rabıtayı gözden kaçırmamıza” sebep olmaktadır (2024: 3).

Wacquant’a göre, 1970’lerden 1990’lara kadar siyah prekaryaya karşı duyulan korkunun bir ifadesi olan ‘underclass’, 1996’daki “refah reformundan sonra” unutulmaya başlamıştır (2024: 6). Kavramın ilk öncülü kent-aleyhtarlığında filizlenmiştir. Yazara göre, Amerikan toplumunda başlangıçtan bu yana bulunan kent aleyhtarlığı eğilimi 1960’lardaki getto ayaklanmalarında şiddetlenmiştir. Amerikan toplumu ideallerine (beyaz, dindar, banliyöde yaşayan, orta sınıf vb. Amerikan ailesine) yönelen bir tehdit gibi algılanan gruplarla antagonistik bir ilişkilene biçimi olan ‘underclass’ın temeli de bu korkuya dayanmaktadır. Bu arka plan Amerikan tarihinde siyasanın ve kent planlamasının ideal Amerikan toplumuna yönelen “tehditleri” eğitime, ehlileştirme amaçlarına uygun bir biçimde ‘underclass’ kavramının biçimlenmesine ve siyah prekaryaya karşı bir gereç olarak kullanılmasına neden olmuştur (Wacquant, 2024: 13-23).

Wacquant’ın kitabı, “Girizgâh” bölümünün ardından iki ana bölümden oluşmaktadır. Kitabın “Underclass’ın Hikâyesi” başlıklı ilk bölümünde kavramın semantik bir çözümlemesi yapılmaktadır. Siyaset ve akademi arasında kavramın sahipleniliş biçimi ve ‘underclass’ın üç kavranış biçimi (yapısal, davranışsal ve yeni çevresel kavrayışlar) açıklanmaktadır. Bu tasnif ile kavramın tarihsel olarak yükselişini ve düşüşünü açıklarken Wacquant kavramın akademi, siyaset ve medya tarafından benimsenme ve sunuluş biçimlerinin bir tarihçesini de vermektedir. Nihayetinde yazar, ‘underclass’ın çağrışımlarını toplumsal bağlamda açıkladıktan sonra “Çıkış” başlığı ile ilk bölümü sonlandırmaktadır.

Wacquant, ‘underclass’ın bir “kötü kavram”, “hakiki bir sahte kavram” veya “yoz mefhum” olduğunu ileri sürmektedir (2024: xv-xvi; 1). ‘Underclass’, tek bir toplumsal sınıfı işaret etmeyen, birbiriyle uyumsuz birçok niteliği bir ara-

ya getiren, bulanık, kaygan bir kavram; “kripto ırksal bir ahlâki kategori”, siyah prekaryaya suç, sapkınlık, ahlâksızlık, marjinalite isnat etmeye yarayan “retorik bir serap” tır. Bu serabın yeniden üretilmesinde ise akademi, hayırseverlik kurumları/vakıflar, siyasa kurumları/devlet ve medya temel aktörlerdir (2024: 29-33, 112).

Akademi, vakıflar, devlet ve medya tarafından dolaşımda tutulan ‘underclass’ın ilk ortaya çıkışı Myrdal’ın yapısal yaklaşımı ile olmuştur. Myrdal’ın endüstri sonrası dönemde işçi sınıfının toplumsal ve ekonomik bakımlardan etkilendiğine işaret etmek üzere ihtiyatlı bir biçimde 1960’lı yıllarda kullandığı ‘underclass’ kavramı bu dönemde *benimsenmemiştir*. Zira bu kavram ile rekabet eden “yoksulluk kültürü” (Oscar Lewis) ve “patoloji yumağı” (Patrick Moynihan’ın yayımlanmamış raporu) kavramları gündemdedir (2024: 33-37, 64-65). ‘Patoloji yumağı’ kavramı bir tür ırksal damgalamayı içerirken ‘yoksulluk kültürü’ yoksulların yoksulluktan kurtulmaya yönelik başarısızlığının davranışsal ve kültürel gerekçelerine dayandırılmıştır. Wacquant’a göre, bu iki kavram, 1960’larda *gettonun* problemlerinin devletle ve ekonomiyle bağlantısını kamufle etmeye yaramıştır. Bu olumsuz çağrışımların kuvvetlendiği bir dönemde öne sürülen ‘underclass’ kavramı ise, akademide olduğu gibi medyada (ör. Time dergisi) ve vakıflarda da (ör. Rockefeller Vakfı, Ford Vakfı vb.) kullanılmaya başlamış; bu kurumlardan sonra siyasa üreten kuruluşlar yani devlet tarafından benimsenmiş ve pekiştirilmiştir (Wacquant, 2024: 33-59).

Daha önce de söz edildiği gibi Wacquant, ‘underclass’a ilişkin kavrayış biçimlerinden ilki olan Myrdal’ın çözümlemesini ‘yapısal kavrayış’ olarak adlandırmaktadır. Myrdal’ın *yapısal kavrayışına* göre, sanayi sonrası dönemde teknolojideki gelişme ve yükseköğretimin yaygınlaşması işçi sınıfının gitgide işsiz kaldığı, zenginleşme olanaklarının yok edildiği ve mülksüzleştirildiği bir süreci beraberinde getirme riskini barındırmaktadır. Kalıcı işsizlikle yüz yüze gelen bu kitlelerin sosyo-ekonomik olarak marjinalleşmesi ise tehdit yaratmaktadır. Görüleceği üzere, Myrdal’ın yapısal kavrayışı ‘underclass’ın oluşumunun gerekçesini ekonomideki dönüşüm ile ilişkilendirmektedir (2024: 62-67).⁴

Wacquant’a göre üç kavrayış biçimi içerisinde, bilhassa medya ve akademinin benimsediği *davranışsal kavrayış*, ‘underclass’ın anlaşılma biçimleri içerisinde “semantik olarak en aşağılayıcı çağrışımlar”a sahip olanıdır (2024: 61). 1980’li yıllardan 1990’lı yıllara kadar egemen olan ‘underclass’a yönelik davranışsal kavrayışta, ekonomik gerekçeler göz ardı edilerek davranışsal gerekçeler öne sürülmüştür. Davranışsal kavrayışta ‘underclass’ın oluşumu

ideal Amerikan toplumu tahayyülünü ve kamu düzenini tehdit eden (suça eğilim, eğitimsizlik, yardım bağımlılığı, nankörlük, sefalet, madde bağımlılığı, kontrolsüz cinsellik, anti sosyallik, sapkınlık, tembellik, işsizliği ve yoksulluğu tercih etmek gibi) davranışlar ve tutumlar ile gerekçelendirilmektedir. Bu kavrayışta, ‘underclass’ın konuşlandığı mekân *hipergetto* faili ise yoksul siyahlardır. ‘Underclass’ toplumsal, sembolik ve fiziksel uzamlar açısından korkunç bir yer olarak imlenmektedir (Wacquant, 2024: 31-33, 71-81, 103, 109, 112). Son olarak üçüncü kavrayış yani *yeni çevresel kavrayış* sosyolog William Julius Wilson tarafından geliştirilmiştir. Wilson’a göre ‘underclass’ın oluşumunun gerekçesi bir tür prizma etkisi veya çarpan etkisi yapan “mahalle”dir. Wilson’a göre mahalle, ‘inner-city’de yaşayan, ekonomideki dönüşümün kırılğanlaştırmakta olduğu kesimleri mülksüzleştirmekte, istihdamdan uzak hâle getirmekte ve kalıcı işsizliğe yol açmakta; bu ise toplumsal patolojilerin, tecritin ve temerküzün ortaya çıkmasına neden olmaktadır (2024: 84-91). Wacquant’a göre Wilson’ın çevresel kavrayışı; a) sınıfsal ve etnik tahakkümü ve segregasyonu ve b) kentsel eşitsizliğin ve marjinalliğin ortaya çıkışında yapısal olarak ve üretilen siyasa bakımından (toplumsal uzamı, simgesel uzamı ve fiziksel uzamı şekillendirme kapasitesi bağlamında) devletin rolünü görmezden gelmesi açısından son olarak da c) underclass’ın çok etnikli mahiyetini işaret etmesine rağmen yalnızca siyah yoksulları ele alması açısından eleştiriye açıktır (2024: 92-95). Nihayetinde Wacquant her üç kavrayışın pratik sonuçlarına da dikkat çekerek bu kavrayışların farklı dönemlerde farklı türden kamu politikaları önerebileceğini ifade etmektedir (2024: 135-138).

‘Underclass’ kavramı 1990’larla birlikte popülerliğini yitirmeye başlamıştır. Kavramın unutulmasının sebepleri Wacquant’a göre, W. J. Wilson ile başlayan ve akademisyenler arasında yaygınlaşan kavramın muğlaklığı ve ırkçılığı gerekçeleriyle kullanımında gönülsüz davranılmasıdır. Bir diğer gerekçe kavramın tanımındaki muğlaklıkla birlikte akademisyenleri müteakiben vakıfların da kavramdan vazgeçmesidir. Son olarak 1996’da imzalanan refah reformu kapsamında siyaset/siyasa üretme mekanizması kavramdan vazgeçmiştir (Wacquant, 2024: 97- 101).

Yazar kitabın “Masaldan Çıkarılacak Dersler” başlıklı ikinci bölümünde, bilimsel değerini kaybetmiş bir kavram olan ‘underclass’ın önündeki “under” ekinin başlangıçta olumsuz çağrışımları içermediğini, kullanıldığı süreçte kavrama olumsuz çağrışımların yüklendiğini öne sürmektedir (2024: 131-132). Bununla birlikte Wacquant, Sosyal Bilimler açısından üç tehlikeye işaret etmektedir. İlk olarak ‘underclass’ kavramında olduğu gibi *devşirilen* ve epistemik olarak yeterince irdelenmemiş bir kavram aracılığıyla düşülen “ahlâki ampirizm” ol-

gudan uzaklaşmaya hizmet etmektedir. Wacquant, alt sınıf kavramından farklı olarak 'underclass'ın yardım bağımlılığı, ergen hamileliği, şiddet suçlarına eğilim, çalışma hayatında belirsizlik, düzensiz aile, miskinlik, kültürel sapkınlık gibi kavramlar ile özdeşleştiğini ve yoksul siyahlara yönelik "kinayeli bir suçlamaya", bir tür ırksal damgalamaya, itibarsızlaştırmaya sebebiyet verdiğini öne sürmektedir (2024: xv, 9, 15-16, 32, 109, 117, 135). İkinci olarak da akademinin benimsediği bu gibi "spekülatif kavram balonlarının" bir tür "lemming etkisine" yol açtığı; çoğunluğun doğru bulduğu bir görüşün kamuoyu, medya, siyasa, akademi ve hayır kuruluşları tarafından doğruymuş gibi kabul edildiği ifade edilmektedir (Wacquant, 2024: 6-8, 33, 59, 157-158). Bir diğer deyişle, yazar bu türden geniş kapsamlı olarak kullanılan kavramların "melez epistemik inşa"lar olduğunu ve kavramın farklı disiplinler açısından kullanıldığı durumlarda dahi aynı anlama geldiği yanlışını yarattığını ifade etmektedir (2024: 138).

Wacquant'ın işaret ettiği bir diğer tehlike de sosyal bilimcilerin tasnif çabasının anlam karmaşasına ve anlam yitimine yol açmasıdır (2024: 133). Yazara göre 'underclass' kavramı ideolojik olarak taraflı, ırksal içeriği nedeniyle mantık bakımından yetersiz, ampirik ve kuramsal açıdan üretkenliğe elverişsizdir (2024: 140-144). Bu bağlamda Wacquant kavramların doğan, büyüyen, çoğalan, değerini yitiren, emekli olması gereken ve ölen canlı organizmalar olduğunu ifade ederek sosyal bilimlerde sağlam ve iyi bir kavram üretilirken benimsenebilecek bir formülasyon sunmuştur. Kavramlar semantik (anlamsal) açıdan açık ve tarafsız, mantık açısından nitelikleri bağdaşık ve özgül, bulgusal açıdan ise ampirik yeterliliğe ve kuramsal üretkenliğe sahip olmalıdır (Wacquant, 2024: 138, 139, 162). Yazar bu nedenle 'underclass' yerine güven(ce) siz [precarious] ve proletarya sözcüklerinin bileşimi olan prekarya sözcüğünü temkinli bir biçimde kullanmayı tercih ettiğini belirtmektedir (2024: 148-153).

Wacquant, sonuç mahiyetindeki bu bölümünden sonra, kimi mesajlarını pekiştirmek üzere eklendiği anlaşılan iki kısa bölümle eserini bitirmiştir. "Koda: Yirmi Birinci Yüzyılda "İrk" Meselesinin Çözümü" başlıklı bölümde ırk kavramını irdelemiştir. "Ek: Dokuz Canlı 'Underclass'" başlıklı bölümle de eserini sonlandırmıştır. Bu bölümde Wacquant 1970'lerden 2020 yılına kadar 'underclass' kavramına yapılan göndermeleri ele almıştır. Bölümün son cümlesinde yazar 'underclass'ın bir sözcük olarak "hayatta kalsa ve hayata tutunsa" da bir kavram olarak "öldüğünü" ifade etmektedir.⁵

Kent Çalışmaları ve Kent Sosyolojisi literatüründe kavramlara veya yöntem odaklanan kuramsal, ansiklopedik ve/veya uygulamalı mahiyette pek çok çalışma bulunmaktadır. Literatürde Kent Sosyolojisinin seçili ve özgül

bir temasından hareketle gerçekleştirilen çalışmaların çoğunluğunun verili kavramlar üzerine kurulduğu görülmektedir. Dolayısıyla literatürdeki çalışmalarla karşılaştırıldığında Wacquant'ın özgünlüğü ve literatüre katkısı verili bir kavram olarak bulduğu 'underclass'ın bu verili konumunu, sentaks ve semantik gibi dilsel nitelikleri, çeşitli güç grupları ve çevreler tarafından kullanılış biçimi ve kavramın tarihçesiyle birlikte analize dahil etmesinden ileri gelmektedir. Düşünür, tümevarımcı olarak nitelendirebileceğimiz bir yöntemle, 'underclass'ın arkeolojisini yaparken bir yandan kendi çalışmasını diğer çalışmalardan ayırtmakta bir yandan da Sosyal Bilimler açısından kavramların arkeolojisini yapmaya teşvik eden bir yöntem önermektedir.

Sonuçta, *Şehirdeki Şeytan* kent çalışmalarına temas eden her türden akademik çalışma, hatta genel olarak Sosyal Bilimler açısından hatırlatmalar içermesi bakımından önemli bir eserdir. Loïc Wacquant'ın ilk hatırlatması sosyal bilimlerde sınıflandırma çabalarının irdelenen kavram ve olayları anlamlarından uzaklaştırmaması gerekliliğidir. İkinci olarak kavramların ideolojik anlam yükünden arınmış, tarafsız, yaftalayıcı imalardan uzak şekilde geliştirilmesi gerekmektedir. Son olarak da kavramlar, kuramsal ve ampirik üretkenliğe elverişli olmalıdır.

Sonnotlar

1) Wacquant L (2024). *Şehirdeki Şeytan: "Underclass" Kavramının İcadı*. Çev. O Güreker, 1. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 206 sayfa.

2) Güreker O ve Ökten N (2024). "Sunuş". İçinde: L Wacquant, *Şehirdeki Şeytan: "Underclass" Kavramının İcadı*. Çev. O Güreker, 1. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, xi-xii.

3) Bakınız: Koselleck R (2009). *Kavramlar Tarihi: Politik ve Sosyal Dilin Semantiği ve Pragmatiği Üzerine Araştırmalar*. Çev. A Dirim, İstanbul: İletişim Yayınları.

4) Daha sonra Anthony Giddens 1973'te 'underclass'ın oluşumunda ekonomik gerekçelerin yanı sıra etnik ayrımların da etkili olduğunu öne sürecektir. Türkçesi için bk. Giddens A (1999). *İleri Toplumların Sınıf Yapısı*. Çev. Ö Baldık, İstanbul: Birey Yayıncılık.

5) Wacquant bu kitaptakine benzer bir çözümlemeyi "ileri marjinallik" kavramı ekseninde yapar. Bk. Wacquant L (2010). *Kent Paryaları: İleri Marjinalliğin Karşılaştırmalı Sosyolojisi*. Çev. M Doğan, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.